

ERZURUM'DA DOĞUM ÖNCESİ, DOĞUM SONRASI VE ÇOCUKLUK DÖNEMİYLE ALÂKALI GELENEKLER

Ezgi BOLÇAY

Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Edebiyatı, Ankara.

Özet

Türk halk edebiyatında sözlü kültüre ait inanışlar ve gelenekler varyantlaşmaya çok müsaittir. Bu gelenekler bölgeden bölgeye, yöreden yöreye hatta köyden köye bile değişiklik gösterebilir.

Bu makalede Erzurum'da doğum öncesinde, doğum esnasında, doğum sonrasında ve çocukluk döneminde kadına ve çocuğa yapılan, sözlü kültüre ait uygulamalar, gelenekler ele alınmıştır. Teknolojinin gelişmediği veya da o bölgelere ulaşmadığı dönemlerde, insanların kendi aralarında sorunlarına çözüm, dertlerine derman bulabilmek için deneme yanılma yoluyla buldukları uygulamalar ve anlam veremedikleri olaylar için geliştirdikleri ritüeller anlatılmıştır.

Anahtar kelimeler: Ritüel, Erzurum, Doğum, Lohusa, İnanış, Gelenek

TRADITIONS ABOUT THE PERIOD BEFORE BIRTH, AFTER BIRTH AND CHILDHOOD PERIOD

Abstract

Beliefs and traditions about (the verbal culture) are apt to variations in the Turkish Folk Literature these traditions may range from regions to regions, locations to locations or even from the villages to villages.

This article deals with the applications for the women and the child and the traditions before birth, at the end of the birth and during the childhood period in Erzurum. Throughout the period when the technology hasn't developed, yet or when the technology hasn't reached these regions, the applications that people formed by trials and the thinking styles developed since they couldn't understand the things in order to find solutions for their problems or to meet their needs have been handled.

Key words: Ritual, Erzurum, Birth, Puerperal, Traditions

1. Giriş

Doğum, evlilik ve ölüm hayatımızdaki üç önemli dönüm noktasıdır. Hayatımızın ilk adımı diyebileceğimiz doğum, öncesi ve sonrasıyla, beraberinde getirdiği inanışlar ve ritüellerle hayatımızda önemli bir yer kaplamaktadır.

Bu çalışmada ritüellerin ve inançların Erzurum yöresinde aldığı şekiller ve bunlara verilen anlamlara değinilmiştir. Bunlar; Doğum öncesi, Doğum sonrası ve Çocukluk dönemi olmak üzere üç başlıkta incelenmiştir.

Bu Çalışmada gözlem ve mülakat yöntemi kullanılmış, Erzurum şehir merkezinde, kaynak kişi olarak tespit edilen on beş kişiyle gerçekleştirilmiştir. Bu konuda yapılmış çalışmalar mevcuttur; ancak günümüzde bu geleneklerin hangisinin yaşayıp hangisinin yaşamadığının tespiti için kaynak kullanılmamış, makale kaynak kişilerle yapılan röportajlar üzerine kaleme alınmıştır.

I.DOĞUM ÖNCESİ

I. a) Yeni Gelinin Çocuğunun Olması İçin Alınan Tedbirler

Sağlıklı bir kadının gebe kalmasını engelleyen durumlar ya da gebe kalmasını kolaylaştıracak çeşitli önlemler vardır.

Yeni gelinden soğuk suya girmemesi ve ayaklarını sıcak tutması istenir. Ayrıca geline ekşi yememesi söylenir. Gelin ayaklarını üşütürse ve ekşi yerse bebeğinin olmayacağına veya zor hamile kalacağına inanılır. (K2) (K11)

I. b) Gebe Kalamayan Gelinin Gebe Kalabilmesi İçin Yapılan Uygulamalar

Evlilik sonrasında, aradan bir müddet geçmesiyle evin büyükleri torun haberini duymak isterler. Haber gelmezse veya gecikirse evin yaşça olgun hanımları duruma müdahale eder.

I. b.1. Agat taşı (Tıpkı taşı)

Agat taşı ¹ anlatılanlara göre gökten düşen yarı canlı bir taştır. Bu taş çocuğu olmayan kadına verilir. Kadın bu taşı uzun bir süre cebinde taşır; çünkü taşın etkisini gösterebilmesi için tenle temas etmesi gerekir. Taşı bir müddet üzerinde taşıyanların çocuğunun olacağına inanılır.

Miskete benzeyen bu taş çocuğu olmayan kadın tarafından kötüye de kullanılabilir. Eğer çocuğu olmayan kadın bu taşı hamile veya yeni doğum yapmış bir bayanın yanında, avucunda sıkarsa hamile kadının çocuğunu düşürdüğüne, yeni doğum yapmış kadının ise çocuğunu kaybettiğine ve o kadının bir daha hiç çocuğu olmayacağına inanılır. (K9)

1. Yakasız gömlek

I.b.2. Kırk Değirmenler

Erzurum'da kırk değirmenler adında bir su kaynağı vardır. Kırk değirmenlerin kaynağından (Palandöken dağının arkasında) sabah ezanından önce eve su getirilip, bu suyla çocuğu olmayan kadını dualar ederek yıkadıklarında; kadının hamile kalacağı ve çocuğunun olacağı inancı yaygındır. (K7, K15)

I.b.3. Hamama Götürme

Çocuğu olmayan kadın muharrem ayının ilk haftası sabah ezanından önce, kimse görmeden hamama götürülür. Sabah ezanında önce gidilmesinin iki sebebi vardır;

Birincisi hamama götürülürken kadını kimsenin görmemesi, ikincisi ise hamama giren ilk kişinin çocuğu olmayan kadın olması gerektiğidir. Hamama ilk adım atan çocuğu olmayan kadın olur, sonra diğer bayanlar girer. Kırk tase kırk kulhuvallah okunur, gelinin başından dökülür, böylelikle gelinin çocuğu olacağına inanılır. (K7)

I. b.4. Karasakız yakısı

Gelinin çocuğu olmuyorsa belini sıcak suyla ovarlar; elleriyle gelinin belini çekerler, ardından beline yakı yapıştırırlar. Yakı; karasakız'ın ham bezin üstüne dökülmesiyle yapılır. Yakı gelinin belinde bir müddet kaldıktan sonra gelinin çocuğu olacağına inanılır. (K9, K15)

I. C. GELİN GEBE KALIP BEBEĞİNİ DÜŞÜRÜYOR VEYA DOĞDUKTAN SONRA BEBEĞİ YAŞAMIYORSA ALINACAK ÖNLEMLER

I.c.1. Kilit Kilitleme

Gelinin hamilelik dönemi doğumla son bulmuyorsa; yani eğer bebeğin doğma vakti gelmeden önce gelin düşük yapıyorsa; hocaya götürülür. Hoca kilit kilitler ve gelinin doğum sancıları başlayana kadar bu kilit açılmaz, doğum sancısı geldiği zaman hocaya haber verilir, hoca açar ve doğum gerçekleşir. (K3)

Başka bir anlatmaya göre; hoca gelinin etek uçlarını dikip en sonuna kilit takıp kilitler. Doğuma kadar o kilit açılmaz. Bu dönemde gelinin ağır kaldırmaması tembihlenir. (K9) Kilitin kilitlenmesinde sembolik bir kapı kavramı vardır aslında, kilit açılmadığı müddetçe kapı da açılmayacaktır. Dolayısıyla gelin rahat bir hamilelik dönemi geçirir.

I. c.2. İp Eğirtme

Yedi tane genç kıza yedi kat iplik eğirtilip, bu eğirtilen ipler çocuğun bileğine dularla bağlanır. Bağlanan ipler çocuğun yaşamasını sağlar. (K7, K11, K15) “ Bu inışta genç kızın duası kabul olur” düşüncesi yatmaktadır.

I. c.3. Makas ve Bıçak Koyma

Çocuk doğduktan sonra, çocuğun eşi bir gübrenin üstünde kesilir. Kestikleri ma-

kas veya bıçak lohusaya verilir. Bu makas veya bıçak kırk gün lohusanın yatağının altında durur. Bıçağın ve makasın çocuğu koruyucu etkisi olduğuna ve böylelikle çocuğun yaşayacağına inanılır. (K3, K15)

I. c.4. Kırk Evden Kırk Kumaş

Bir kadının çocukları doğuyor; fakat yaşamıyorsa, kırk evden bir parça kumaş alınır, toplanan kırk kumaşla çocuğa işlik² dikilir, dikilen işlik çocuğa giydirilir ve bunu giyen çocuğun yaşayacağına inanılır. (K3) Çocuk yaşına girene kadar ona kıyafet alınmaz, konu komşunun eskileriyle büyür. (K7, K10, K12, K13, K14)

Çocuğun yaşaması için alınan bir diğer önlem ise on iki kapıdan kıyafet veya para toplanmasıdır. Eski kıyafetler veya toplanan parayla alınan kıyafetler çocuğa giydirilince çocuğun yaşayacağına inanılır. (K9, K12, K13, K14)

I. c.5. Ad Koyma

Doğan çocuğa Yaşar, Durmuş, Dursun gibi isimler konulur. Bu isimlerin anlamlarının çocuğa hayat vereceği düşünülür. (K1) Anadolu'nun tamamında zor olan çocukların hayatta kalması amacıyla bu ve benzeri isimler konulmaktadır.

I.d.) Çocuk İstemeyen Kadının Yapacağı Uygulamalar

Bir kadın, istemeyen bir gebelik yaşıyorsa bu gebeliği erken sonlandırma yoluna gidecektir. Gebeliği sonlandırmak için bebeği düşürme yollarını dener.

Kadın saman tozunu veya kınayı ezip içerse ya da yüksek bir yere çıkıp aşağı atarsa bebeğini düşüreceği söylenir. (K3)

Eğer gebelik sonlandırılmamışsa ve doğum gerçekleşmişse; çocukları yaşamayan bir kadından, bebeği için diktirdiği-bebeğin yaşaması için kırk kapıdan alınan kumaşla dikilen işlik- kırk yamalı gömlek istenir ve bebeğe giydirilir. Bunu giyen bebeğin yaşamayacağına kadının da bir daha gebe kalmayacağına inanılır. (K6) Bu uygulamadaki inanç; çocuğu yaşamayan kadının bahtının kırk yamalı gömlek ile çocuk istemeyen kadına geçeceği düşüncesidir.

I.e) Gebe Hakkındaki Yorumlar

I.e.1. Gebeliğin Anlaşılması

Bir kadının gebe olduğu daha ilk aylarında, yüzündeki bazı değişimlerden, halinden, tavrından anlaşılır. Erzurum'da yeni gelinler, hamile oldukları belli olmasın diye, bellerine peştamal bağlar, etek giyerler ve aile arasında iki kat otururlar; çünkü karınları belli olursa ayıplanırlar. (K5) Ancak yeni gelin hamileliği ne kadar saklarsa saklarsın eski kadınlar bir şekilde anlar.

² Bakır kalaylayıp çadırda yaşayanlara poşa denir, onların ten rengi koyudur, poşa isi tabiri buradan çıkar.

Gelin halsizleşirse, yemeden içmeden kesilirse, kirpikleri birleşir, gözleri halkalanırsa hamile demektir. (K2) Kadının gözlerinin rengi kaçıkça, başını yastıktan kaldırmazsa da hamile olduğu söylenir. (K3)

I.e.2. Doğacak Çocuğun Cinsiyetinin Anlaşılması

Doğacak çocuğun cinsiyeti kadının karnının biçiminden belli olur. Karnı yukarı, göğüslerine doğru sivriyse erkek çocuğu, aşağı doğru yayılmışsa kız çocuğu doğuracağı söylenir. (K1) Kadının vücudu genişlediyse, çirkinleştiyse, yüzünü poşa isi³ bastıysa kız çocuğu, vücudu darsa, güzelleştiyse oğlan doğuracağı (K3) rivayet edilir. Gelin eğer çok uyursa kız doğurur, yok eğer atımlı tutumlu, gezer tozarsa oğlan doğurur derler. (K4) Bir başka uygulamada ise sedirin bir başına bıçak, bir başına makas saklanır. Hamile kadın gelip bıçağın olduğu tarafa oturursa erkek çocuk, makasın olduğu tarafa oturursa kız çocuk doğurur derler. (K6)

I.e.3. Umma

Kadın gebeyken her hangi bir şeyi canı çekerse ve yiyemezse göğsü kızarır ve yanar. Buna umma denir. Bazen annenin canı istemez; ama burnuna gelen bir kokuyu bebeğin canı isteyebilir, bu şekilde anne farkında olmadan da umma olabilir. Anne aşerdiği şeyi yiyene kadar göğsündeki kızarıklık, yanma ve şişlik geçmez. Aşerdiği şeyi yedikten sonra sabahına düzelir. (K9)

II. DOĞUM VE SONRASI

II. a. Doğumla İlgili İnanışlar

Erzurum'da doğum genelde evlerde ebeler tarafından yaptırılır; ancak riskli bir hale gelirse doktora götürülürdü. Doğum kolay olsun diye anneyi sıcak suyla yıkarlar. Eğer doğum zor olursa ebe der ki: “Söyleyin babasına da çıksın ezan okusun.” Babası minareye çıkıp ezan okuyunca, çocuğun rahat doğacağı söylenir. (K8) Doğum esnasında bebeğin eşi düşmezse; bu eşin annenin yüreğine sıçrayacağı ve anneyi öldüreceğine inanılır. (K3)

II. b. Lohusalık Dönemine Ait İnanışlar

Bebek doğduktan sonra kulağına ezan okunur. Cildi güzel olsun diye vücudu zeytinyağı ile yağlanır. Sevimli ve mökkem⁴ olsun diye yıkama suyuna, çocuk pişik olmasın diye vücuduna tuz dökülür. (K2) (K4) (K5)

Eli ayağı düzgün olsun, bacakları çarpık olmasın, kolları güçlü kuvvetli olsun (K2) uykusunun vaktini kaybetmesin diye kundaklanır. (K4) Çocuğun vücudu güzel, teni parlak olsun diye yıkama suyuna yumurta kırılır. (K9)

Çocuğun göbeği düştükten sonra, düşen göbek atılmaz. Çocuğun ilerde hangi

3. Kuvvetli

4. Yağ, bal, nişastayla yapılan bir tatlı

mesleği yapması isteniyorsa, bununla alakalı bir yere gömülür. (K2, K12)

“Doğumdan sonra lohusaya yumurta kayganası, herle çorbası, hasıta⁵, bulgur pilavı yapılır. Her sabah mutlaka bunlardan biri yedirilir ki; anne çabuk ayaklansın, sütü bol olsun. (K1)

Lohusanın ilk lokmasına “al karısı” sarılır, “İlk lokmaya gideyim onun ciğerini çeyim” dermiş; o yüzden yemek yediren kişi ilk lokmayı lohusaya vermek yerine kendi yer. Kırk gün lohusanın kabri açık olmuştur”, “ kırkı çıktı korkusu çıktı” derler. (K3) Lohusayı kırk gün yalnız koymazlar, lambasını geçirmezler (söndürmezler); çünkü al basacağına, al karısının geleceğine inanılır. İnanişaya göre “Al basması” lohusaya farklı şekillerde görünür, kadın kılığına girerse buna “Al karısı” denir. Al karısının lohusanın yatağının üzerine çıkıp lohusayı korkuttuğu, nefessiz bıraktığı söylenir. (K4)

Lohusayı al basmasından korumak için, lohusanın ayakucuna kocasının kıyafetlerini koyarlar, çünkü al karısı erkekten çekinir. (K3, K11) Lohusanın başucuna koruması için Kur’an-ı Kerim yanına da ekmek koyarlar. Al karısı pis şeylere gelmez; bu nedenle kapı arkasına ot süpürge konulur. Al karısının soğan ve sarımsağın kokusuna gelmeyeceği söylenir; bu nedenle eyişe⁶ soğan veya sarımsak takıp lohusanın yanına koyarlar. Al karısı gelirse lohusa, al karısına batırsın diye yorganına iğne takarlar. (K4) Takarken lohusaya; “Bu iğneyi sana, seni de Allah’a teslim ettim” derler. (K5)

İki lohusa kadın kırkları çıkmadan birbirlerine gidemez; çünkü “kırk basar.” Kırk basarsa çocuklardan biri sakat ya da hasta olur, biri yürür diğeri yürümez derler. (K3,K10,K11)

Çocukları yaşamayan bir kadın, lohusayı ziyaret edemez; ziyarete geldiğinde doğum yapmış kadının da çocuğunun yaşamayacağına inanılır. (K5, K12)

Lohusanın odasında iğne işi yapılmaz, yapılırsa bebek sancılı olur derler. Kırkı çıkmamış çocuğun evinin önünden cenaze geçerse, çocuk evin üst katına çıkarılır; eğer üst katı yoksa biri çocuğu elleri üstünde yukarı kaldırır. Cenaze geçene kadar uygulanan bu işlem, ölünün kırkının çocuğun kırkına karışacağı ve ölümün çocuğa geleceği düşüncesiyle yapılır.

Bebeğin babası lohusanın odasına ilk girdiğinde, bebek beşikten çıkartılıp babasının omuzlarına bastırılır; çünkü “Baskın” olur; yani babanın ağırlığı çocuğu basar, çocuk sağlıklı büyümeyiz derler.

Bebek kırklyken, eve ilk et getirildiğinde bebek yine beşikten çıkarılıp etin üstüne bastırılır ki; etin ağırlığı bebeği basmasın. (K7, K8, K11)

Lohusa kadını aile yakınları ve komşuları ziyarete gelir. Gelirken tepsi tepsi yemek getirirler, yemek getirme işlemi bir veya iki hafta sürer. Bebeğe yakınları altın takar, yakın olmayanlar kıyafet getirir. (K12, K13, K14) Buna “Bebek görme” veya

5. Tandır karıştırmaya yarayan demir şiş

6. Bahşiş

“Lohusa görme” denir.

II. c. Bebeklik Dönemindeki Gelenekler ve Uygulamalar

II. c.1. Miras Altını

Çocuğun sarılığ⁷ varsa, ilk yıkama suyuna miras altını (miras yoluyla kalan altın) atılır. O suyla yıkandığında sarılığ⁷ geçer. Başına sarı örtü örtülmesinin de bebeğin sarılığ⁷ını geçireceği söylenir. (K3)

II. c.2. Kırk Dökme ve Kırk Uçurma

Bebek yirmi günlükken “yarı kırkı” dökülür. Yirmi arpaya ya da yirmi findığa üç Kulhuvallahi bir Elham okunup yıkama suyuna atılır. Su, bakır kevgirle bebeğin başından aşağı dökülür. Böylelikle “Yarı kırk”ı çıkmış olur. (K5)Yarı kırkında bebekle beraber anne de yıkanır. Çocuğun yıkama suyu okunmuş olduğu için ortalık yere dökülmez, bir ağacın dibine dökülür. (K9)

Bebek kırk günlükken kırk findığa, kırk arpaya, kırk boncuklu tespihe ya da kırk taşa üç Kulhuvallahi bir Elham okunur ve yıkama suyuna atılır. Bu suyla bebek yıkanır, bu işleme “Kırk dökme” denir. Yıkama suyu götürülüp yolun dört bir yanına serpilir ki; bebeğin ağrısı, acısı hep o sularla gitsin. Çoluk çocuk da hep o findığı toplayıp yer. Kırk çıkarmak için anneyle bebek hamama da götürülebilir, aynı işlem orda da yapılır. Buna “Kırk dökme hamamı” denir. (K4)Bebeğe artık “Delikanlı” veya “Hanım kız” oldu denir ve anne artık bebeğini istediği yere götürebilir.

Kırk gün geçince doğumu yaptıran ebe seslenir(çağırılır). Ebeye peşkek⁷ verilir, ebe gelinin yatağını toplar, bütün kirli çamaşırlar, yastık yorgan temizlenir, böylece “Kırk çıkarılır.”

Bebeğin “Kırkını uçurmak” için ilk anneanneye veya babaanneye götürülür.

Çocuğun ilk gittiği evde çocuğa ve annesine peşkek ve çamaşır verirler. (K4)Bebek evden boş çıkmasın diye, kapıdan çıkmadan hediyesi verilir. Kısmetli olsun diye göğsüne bir parça ekmek, korunsun diye yanına Kur'an konur. Böylelikle çocuğun kırkı uçurulmuş olur. (K2)

II. c. 3. Ad koyma

Ad koymada öncelik çocuğun babaanne ve dedesine verilir, vazife onlarındır. İkinci planda ismi amcalar, halalar koyar. En son durumda ismi, anne veya baba koyabilir. Yine son çocuklarının adını da anne veya baba koyabilir. Genelde çocuğa büyük dedelerin, nenelerin isimleri konulur. (K1, K12, K13, K14)

Büyüklerin isimlerinin verilmesinin iki sebebi vardır;

Birincisi büyüklerin isimlerinin yaşaması, ikincisi kişinin şeceresini rahatça öğre-

7. Yaramaz

nebilmesi, beş altı göbek sonrasını bulabilmesidir. (K7, K12, K13, K14)

Çocuğa verilen ismin, çocuğun hayatını etkileyeceği düşünülür. Uzun ömürlü olsun diye Yaşar, Dursun, Durmuş gibi isimler koyulur. Dindar olması için sahabe isimleri konulur.(K1) Kişi vereceği ismi rüyasında görerek de koyabilir. (K5)

II. c. 4. Uslu Çocuk İsteme

Çocuğun eşi dışarı atılmaz; eğer dışarı atılırsa ve bunu köpek yerse çocuk azgın⁸ olur derler. Çocuk uslu olsun diye eşi evde ayak gitmeyecek bir yere konulur(K3) ya da beyaz bir beze sarılıp, okunup gömülür. Yine çocuğun uslu olması için yapılan ikinci bir uygulama ise kırkı çıkana kadar gözleri bağlı tutulması, çocuğa ışık gösterilmemesidir.(K9)

II. c.5. Bebeğin Uykusunun Kaçmaması

Bir yere gezmeye gidildiğinde yaşı dolmayan bebeğin bezi gidilen yerde bırakılmaz; çünkü uykusunun o evde kalacağına inanılır. Kırk gün çocuğun çamaşırları dışarı asılmaz ve asılsa da bu çamaşırlar gece olmadan toplanır, gece dışarıda kalırsa uykusunun kaçacağına inanılır.(K3) Bebeğin kundaklanması ve bebeğin ilk kesilen saçının yattığı yastığın içerisine konması da uykusu kaybolmasın diye yapılan uygulamalardandır. (K4)

II. c.6. Nazardan Koruma

Nazardan korunmak için çeşitli önlemler alınır. Bunlardan ilki bebeği korumak için gözü değdiği inanan veya şüphelenilen kişinin yüzüne fark ettirmeden okumasıdır. (dua okunur) Gözü benli olanın ve renkli gözlünün daha çok nazarının değeceğine inanılır. (K3)

Nazarı değen kişinin kıyafetinden veya ayakkabısından bir parça alınıp, bu parça evde yakılır. Onun tütsüsü evde dolaştırılınca da nazar kalkar denir. (K9)

Kazanın dibindeki karayı çocuğun kulağının arkasına sürülmesi, bebeğe mavi boncuk takılması, hurma çekirdeğinin bir bıçakla nalın⁹ şekline getirip bebeğin omzuna takılması da nazardan korunmak için yapılır. (K9)

Bir ortada yedi kenarda sekiz dişli sarımsağın hepsi koparılır. En son kalan sarımsağın tepesi kurutulur ve çocuğun beşiğine konulur. (K1) Sarımsağa nazar değmez derler, eskiler "Sarımsaklıya maşallah" deyimini bu nedenle kullanır. (K2)

II. c.7. Delikli Taştan Geçirme

Erzurum'da bulunan delikli taşın türlü hastalıkların çaresi olduğuna inanılır. Şu anda delikli taş yerinde bulunmamaktadır. Genelde kızamıkçık çıkaran, boğmaca olan çocukların delikli taştan geçirilince rahatlayıp, hastalığından kurtulduğuna inanılır.(K2)

8. Takunya

9. Yukarı Habibefendi mahallesinin üst tarafında bulunan çifte kardeşler türbesi

II. c.8. Huy Kesme

Erzurum'da huysuz çocukların huylarının kesilmesi için yapılan çeşitli uygulamalar vardır. İlk inanış muska yaptırarak kesileceği düşüncesidir. “Çocuk çok huysuz huyunu kestirelim” denir. (K1) Çocuğu hocaya götürürler, hoca çocuğu okur, bir muska yapar. Yapılan muska ya çocuğun yastığının altına ya da içtiği suya atılır, çocuk suyu içince huyu kesileceği söylenir. (K2)

İkincisi ise huy kesen türbesine götürmektir. Çocuk annesi ya da babası tarafından huy kesen türbesine¹⁰ götürülür ve götürürken yanına dürüm peynir alır. Türbede çocuğun boynuna bir kem¹¹ bağlanır. Çocuk hiç konuşmadan üç kez mezarlığın etrafında dolaştırıldıktan sonra çocuğun ebeveyni, karşısına ilk çıkana hiç konuşmadan kemi kesmesini işaret eder. Kişi kemi keser, kemi kesene peynir dürümü verilir, böylece huyunun kesileceğine inanılır.

Üçüncü bir inanış ise çocuğun yattığı yere kesici bir alet koymaktır. Çocuk huysuzsa ilk yıkama suyunun içine keser veya makas konulur. Bu yıkama suyu içindeki kesici aletle beraber (keser, makas...), bebeğin yatağının altında üç gün kalınca çocuğun huyunun kesileceğine inanılır. (K7)

II. c.9. İkra Kesme

Çocuğunun hıçkırma haline “ikra”¹² denir. Eğer çocuğun hıçkırığı kesilmezse, hıçkırığının kesilmesi için ikra kestirilir. Bir çocuğun hıçkırığı durmazsa ekmeğin arasına peynir koyup, o ekmeğe saraca¹³ götürülür. Hiç konuşmadan dürüm saraca uzatılınca, saraç geleneği bildiği için anlar ve deriden ay biçiminde bir parça keser. Bu deri çocuğun üstüne ya da beşiğine takılınca hıçkırığının durduğu söylenir. (K6)

II. c.10. Sancı Kesme

Bebek - özellikle oğlan çocuğu- bir hafta, on günlük iken çok sancılanır. Evden ne renk olursa olsun bir boy tel¹⁴ alınır. Bu tel yedi kapıya götürülür. Evin kapısını açana, hiç konuşmadan tel gösterilir; zaten Erzurum'un geleneği olduğu için kapıyı açan anlar, bilir ki lohusası var. Teli gören ev sahipleri, aynı boyda tel verir. O teller hocaya götürülür, hoca onları dualar ederek yumurta akıyla birleştirir. Getirip çocuğun koluna bağlandığında sancısı geçer.(K3)

Bebeğin sancısını alması için yapılan bir başka uygulama ise bezinin içine toprak konulmasıdır. Bezi her değiştirildiğinde toprak yenilenir, bu işlem bebek kundaktan çıkana kadar yapılır. (K9)

10. Ottan yapılmış bağ

11. Hıçkırık

12. Deri işi ile uğraşan kişi

13. İp parçası

III. ÇOCUKLUK DÖNEMİ

III. a. Tırnak ve Saç Kesme

Bebeğin tırnağını kırkı çıkana kadar melekler keser, bu nedenle kırkına kadar tırnaklarını kesmezler. (K2)

Bebeğin tırnağı ilk kesildiğinde, babasının cebine bozuk para konulur, bebeğin eli babasının cebine sokulur, ne kadar para alırsa o para fakire fukaraya dağıtılır. Kesilen ilk tırnak atılmaz, bu nedenle tırnağı bir beze sarıp gömerler. (K7)

III. b. Diş Hediği

Çocuğun dişinin çıktığını ilk gören, bebeğe hediye alır.(K2) Gören yakınıysa altın, yakını değilse giysi alır. Sonrasında anneye iş düşer, çocuğun annesi diş hediği yapar. Buğday kaynatılır, içerisine ceviz ve çeşitli meyveler konur. Bu hazırlanana “Diş hediği” denir. Hediğin içine peşkek de konur.

Yakın akrabalar, eş dost çağırılır. Çocuk sofraya bezinin üzerine oturtulur. (K1)Çocuğun başına bir eşarp kapatılır ki başından atılan hedikler yüzüne gelmesin. Çocuğun etrafına da makas, kalem, ayna, altın, para, Kuran-ı Kerim konulur ve hazırlanan hedik çocuğun başından dökülür. Hediği oradaki büyüklerden biri döker. Sonra bebeğin başı açılır ve etrafına konulanlardan hangisine uzanacağı beklenir. Makası tutarsa terzi veya berber, kalemi tutarsa okumuş, aynayı tutarsa aydınlık bir geleceğe sahip, altını tutarsa kuyumcu, parayı tutarsa zengin, Kuran-ı Kerim’i tutarsa dindar olacağına inanılır. Diş hediği bebeğin dişleri kolay çıksın diye yapılır. (K2) Çocuğun dişinin çıktığını ilk gören kişinin, dişiyile çocuğun gömleğini yırtması da yine dişlerinin kolay çıkması için yapılan bir uygulamadır. (K9)

III. c. Çocuğun yürümesi

Çocuk zamanı geldiği halde yürümüyorsa; çocuğun beline güneş gören bir yerde yumurta akı sürülür ve bunun sonucunda çocuğun yürüyeceğine inanılır.

Çocuğun yürüyebilmesi için ikinci bir uygulama daha vardır. Büyük bir gıllik¹⁴ pişirilir. Çocuk bu gıllığın üstünde oturtulur, tembel olmayan, ayağı hızlı iki kişi seçilir. Biri gıllığın bir tarafından diğeri diğer tarafından tutar. Gıllığı iki tarafından tutup kaçırınca, çocuğun yürüyeceğine inanılır. (K9)

Eğer çocuk yürürken sık, sık düşüyorsa; yine bir gıllik pişirilip, çocuğun arkasından, iki bacağı arasından yuvarlanır, böylece düşmeyeceği söylenir. Düştüğü zaman da, düştüğü yere bir çivi çakılır; parpısı (çaresi) budur denir. (K3)

III. d. Çocuğun Konuşması

Eğer çocuk kırklıyken ya da yaşı dolmadan malın¹⁵ üzerine bindirilirse, çocuğun

14 Ortası delik yuvarlak ekmek

15 Büyük baş hayvan

lal olacağına veya geç konuşacağına inanılır. Çocuk yaşı geldiği halde konuşmıyorsa, ahıra götürürler. Annesinin ilki kimse (ilk çocuk olan biri) ineğin yem yediği gabi çocuğun boynuna bağlar ve üç kere “insansan dile gel, malsan gaba gel” der. Sonrasında çocuğun dilinin çözüldüğüne inanılır.(K3)

Eğer çocuk konuşmakta zorlanıyorsa, dilindeki gadak ¹⁶ kalın demektir. Bu gadağı kestirdiklerinde çocuk konuşur derler.(K9)

Zamanı geldiği halde konuşamayan çocuklar, Erzurum'a gelen bir paşanın kucasına oturtulur. Paşa çocuğun ağzına elini sürerse, çocuk konuşacağı söylenir, buna “Paşa lalı” denir.(K7)

III. e. Sünnet Düğünü

Genelde çocuk ilkökul çağlarındayken sünnet ettirilir. Sünnet zamanı ve kutlama şekli her aileye göre değişir. Ya sünnet düğününden önce davetiye dağıtılarak düğünün tarihi duyurulur ya da sünnet düğününün yemeği için koç alınır, koçun boynuzlarına elma takılır, sünnet çocuğu koçun üstüne oturtularak mahallede dolaştırılır ve mahalle halkına düğün olacağı duyurulur. (K8)

Sünnetin bir gün öncesinde, alınan koç kesilir, yemekler hazırlanır, davetliler gelir ve yemekler ikram edilir.

Ertesi gün çocuğa sünnet kıyafetleri giydirilir, yatağı hazırlanır, süslenir. Bir gün önce yemeğe gelen bütün davetliler faytonlarla sünnet çocuğunu -davul zurnalarla aynı gelinin evden çıkarıldığı gibi- evden çıkarmaya gelirler. Çocuk faytonla şehirde gezdirilir. Faytonlar Cumhuriyet Caddesi, Numune Hastanesinin bulunduğu cadde, Tebriz Kapısı ve Mahalle başından geçer. Ardından çocuk hamama götürülür. Bütün davetliler de hamama gelir, orada kirve sünnet çocuğunu yıkarken davetliler de yıkanır. Bütün masrafı kirve karşılar ve buradan türbeye (genelde Abdurrahman Gazi'ye) gidilir. Orada dua edip ve çocuğu eve getirirler.(K9)

Çocuk süslenen yatağının önünde sünnet edilir, sünnet esnasında çocuğu kirvesi tutar. Kirvesi durumuna göre çocuğa altın veya beşi birlik taktıktan sonra, çocuğu yatağına yatırır. Düğünün sonrasında, sünnet sahipleri kirveye geri döner, kirvenin evinde kaç kişi varsa hepsine hediye alır, çocuğu kirvesinin elini öptürmeye götürürler.(K2)

Kirve öyle yakın olur ki; onun çocuğu sünnet sahiplerinin çocuğuna düşmez, iki aile arasında akraba bağı oluşur. (K1)

III. f. Hocaya Gönderme

Okul çağından önce çocuk hocaya gönderilir. (K1) Çocukların hocaya ilk gideceği gün kırk siyah üzüm kırk Kulhuvallah okunarak, çocuğa yedirilir ki zihni açık ol-

16. Dilin arka kısmı

sun. (K9) Çocukların Kuran'a çıktıkları ¹⁷gün babaları, durumu müsaitse ve içinden geliyorsa hocaya hediye alır.

Çocuklarını hocaya gönderen bazı aileler teşekkür amacıyla, evde ne pişiyorsa her gün bir tabak da hocaya gönderir. (K1)

Çocuklar hocaya her cuma ekmek götürürler. Bu ekmeğe "Cumalık" denir. Ayrıca hocanın evde yakması için tezek ve odun götürülür. (K8)

Tatillerde; çocuklar sokakta kötü alışkanlıklar edinmesin diye de hocaya gönderilir. (K9)

Çocuklar ayda bir kendi aralarında, "Süpürgelik parası" toplayıp, ayda bir hocaya süpürge (Ot süpürge) alırlar. Süpürge almalarının sebebi; evde çocuk sayısı çok olunca evi daha fazla süpürmek gerektiği ve süpürge de çok çabuk yıpranan bir şey olmasıdır. Bu ufak tefek yardımlar hocanın emeğine karşılık verilir. Hoca, Kura'n öğretilmesinin karşılığında bir şey istemez, aileler hocaya gönüllerinden geçeni verir. (K7)

2. Sonuç ve Değerlendirme

Türk Halk Edebiyatına ait sözlü kültür ürünlerinin, değişmesinin ve varyantlaşmasının birden çok sebebi vardır. Bunlardan ilki; yaratıldığı toplumla, uygulandığı toplum arasındaki farklılıklardır. Toplumun yarattığı gelenek, başka bir bölgede hayat tarzına ve sosyal yapıya göre değişecek, şekillenecektir. İkincisi geleneği uygulayan veya anlatan kişinin cinsiyet farklılığıdır. Kişi cinsiyetine göre geleneğe çeşitli eklemeler veya geleneğe çeşitli çıkarmalar yapabilir. Üçüncüsü ise uygulanan geleneklerin zaman içerisinde gelişimlere, değişimlere ayak uydurmasıdır. İnsanların fikirleri, zihniyeti zamanın değişimiyle doğru orantılıdır; dolayısıyla insanlar geleneği değişen zihniyetlerine göre şekillendirirler. Varyantlaşmaların burada dile getirilemeyen daha birçok sebebi vardır; fakat incelenen konuda en çok bu varyantlaşma şekillerine rastlandığı için bunların sebepleri açıklanmıştır.

Tıbbi imkânlarla ulaşımın kolay olmaması, Erzurum'da halk hekimliğini fazlasıyla geliştirmiştir. Halk hekimliğinin yanı sıra çeşitli türbelerin verdiği şifa inancı da halk arasında yaşamaktadır.

Anlam veremedikleri olaylara muhayyel ve mistik durumlar yüklemiş, özellikle kadınlar bu durumlardan korunmak veya olumsuz bir durumu olumlu hale getirmek için ritüeller yaratmışlardır.

Makalede anlatılan "Yeni gelinin çocuğunun olması için alınan tedbirler, makas ve bıçak koyma, ad koyma, gebe hakkındaki yorumlar, lohusalık dönemine ait inançlar, kırk dökme ve kırk uçurma, ad koyma, bebeğinin uykusunun kaçmaması nazardan koruma, tırnak ve saç kesme, diş hediği, sünnet düğünü, hocaya gönderme" başlıklı ri-

17. Yazıyı okumak

tüeller günümüzde de yaşamaya devam ederken geri kalan kısmı bugün işlevini yitirmiş, söylence olarak kalmıştır. Bu söylence olarak kalan geleneklerin işlevini yitirmesinin en önemli sebebi; teknolojik ve tıbbi imkânların fazlalaşması ve bu imkânların; inanışların yerini fazlasıyla, daha sağlıklı bir biçimde doldurması ve böylelikle bu inanışlara duyulan ihtiyacın ortadan kalkmasıdır.

Burada anlatılan geleneklerin ve inanışların bir bölümünün günümüze kadar gelebilmesi ve hala yaşamasının sebepleri ise;

Bazı geleneklerin ve ritüellerin dine dayanması. (Nazar inancı)

Uygulanan ritüellerden bazılarının yapılma amaçlarının değişmesi, bir beklentiden daha çok bir kutlamaya dönüşmesi.(Diş hediği)

Halk hekimliğine dair uygulamaların işlevini gerçekten yerine getirebilmesi (Gelinin çocuğunun olabilmesi için ayaklarının sıcak tutması gerektiği ya da çocuğa zihni açık olsun diye siyah üzüm yedirilmesi)

En önemli sebebi ise bazı geleneklerin toplumun mihenk taşlarını oluşturması, bu tür geleneklerle kültürün var olması, ayakta durmasıdır. (Bebek görme veya loğusa görme, sünnet düğünü... vb.)

Sözlü gelenekte varolan birçok ürün şeklini muhafaza ederek veya şartlara göre şekillenerek bugün yaşamını devam ettirirken, bir kısmının erozyona uğrayarak kaybolduğu görülmektedir. Bu da bize sözlü kültürün statik olmadığını bir kez daha göstermiştir.

3. Kaynak Kişiler

(K1) Leyla NUHOĞLU: Yaş 59, Erzurum, Ev hanımı, 10.11.2009

(K2) Nahide PİRİMOĞLU: Yaş 53, Erzurum, Öğretmen, 10.11.2009

(K3) Mine ÇOBAN: Yaş 55, Erzurum, Ev hanımı, 10.11.2009

(K4) Saim GÖRAL: Yaş 69, Erzurum, Ev Hanımı, 07.11.2009

(K5) Talihe KAVCIOĞULLARI: Yaş 74, Erzurum, Ev Hanımı, 07.11.2009

(K6) Yadiğâr SEVAL: Yaş 76, Erzurum, Ev Hanımı, 10.11.2009

(K7) İbrahim BOLÇAY: Yaş 53, Erzurum, Emekli, 27.11.2009

(K8) Rasime Erkılıç: Yaş 65, Erzurum. Emekli, 25.11.2009

(K9) İsmet BOLÇAY: Yaş 71, Erzurum, Ev Hanımı, 27.11.2009

(K10) Rıza BOLÇAY: Yaş 73, Erzurum, Emekli, 27.11.2009

K(11) Saide YILMAZ: Yaş 50, Erzurum, Emekli, 08.11. 2009

K(12)Cafer BOLÇAY: Yaş 40, Erzurum, Memur, 08.11.2009

(K13) Fuat ELALDI: Yaş: 70, Erzurum, Emekli, 12.11.2009

(K14)Gürbüz KARABACAK: Yaş: 60, Emekli, 12.11.2009

(K15) İlkey SANCAR: Yaş: 45, Ev Hanımı, 07.11.2009